

Ks. Leon NIEŚCIOR OMI

POLSKIE BADANIA NAD MONASTYCYZMEM WCZESNOCHRZEŚCIJAŃSKIM

Podjmując temat *Polskich badań nad monastycyzmem wczesnochrześcijańskim*, trzeba zdać sprawę z ograniczeń, którym podlega autor. Nikt z nas w praktyce nie jest w stanie dotrzeć do wszystkich publikacji w odnośnej dziedzinie; zdani jesteśmy na dokładne lub mniej dokładne bibliografie. Hasło *monastycyzm* także nie jest pojęciem wystarczająco ostrym, aby móc jednoznacznie dokonać selekcji literatury. Czy na przykład artykuł o *vita activa* i *contemplativa* u Grzegorza Wielkiego wchodzi w interesujący nas zakres, czy nie? Trzeba by dalej pytać o źródła, czas ich powstania, okoliczności, w jakich pisał autor itd. Selekcjonując polską bibliografię na temat monastycyzmu z całości literatury patrystycznej kierowaliśmy się własnym osądem, który czasami może mieć charakter subiektywny. W prezentacji koncentrujemy się na literaturze powojennej, chociaż staramy się także uwzględnić publikacje przedwojenne, o ile zostały one uwzględnione w wykazie bibliograficznym opracowanym przez S. Longosza¹, z którego głównie korzystaliśmy. Jesteśmy świadomi, że rzeczywistość *badania* nie pokrywa się z opublikowaną *literaturą* na wspomniany temat. Jednak literatura jest najbardziej wymiernym wskaźnikiem tych badań, dlatego do niej się głównie ograniczmy. Rezygnujemy też z prezentacji stosunkowo licznej literatury nie publikowanej, zwłaszcza coraz liczniejszych prac magisterskich i innych prac pisanych w poszczególnych ośrodkach. Pomijamy artykuły encyklopedyczne oraz antologie. Natomiast włączamy do wykazu literaturę popularnonaukową, tłumaczenia obcojęzycznych publikacji, wydane w Polsce. Bez niej w wielu miejscach nasza patrologia byłaby dużo uboższa. Literaturę przedstawiamy w porządku chronologicznym, według dat śmierci kolejnych pisarzy monastycznych.

PACHOMIUSZ (zm. 346). Został wydany przekład *Reguły*, z obszernym wstępem M. Starowieyskiego na temat życia, działalności oraz samej *Reguły* św. Pachomiusza w 26 tomie PSP (s. 27-71). *Reguła* ta, poszerzona o *Listy*

¹ Por. *Polskojęzyczna bibliografia antyku chrześcijańskiego 1900-1993*, w: Sz. Pieszczoł, *Patrologia*, wyd. 2, t. 1: *Działalność Ojców*, Gniezno 1994, 201-280 + dodatek s. I-XXIV.

Pachomiusza i inne teksty z kręgu egipskiego cenobityzmu, została ponownie wydana w 11 tomie „Źródeł Monastycznych”, pt. *Pachomiana latina*. Teksty źródłowe poprzedza tu obszerny wstęp V. Desprez'a na temat cenobityzmu pachomiańskiego. Ponadto w polskich periodykach znajdujemy: obszerny artykuł o życiu i działalności Pachomiusza autorstwa ks. R. Kurka, artykuł ks. B. Degórskiego o Eucharystii u mnichów pachomiańskich i artykuł E. Wipszyckiej w języku francuskim pt. *Contribution à l'étude de l'économie de la congregation pachomienne*².

ANTONI WIELKI (zm. 356). Wydawnictwu PAX zawdzięczamy wydanie *Żywota św. Antoniego* autorstwa św. Atanazego Wielkiego, oraz pism ascetycznych tego pustelnika, z bogatym wstępem E. Wipszyckiej. Wspomniana Profesor jest również autorką niedawno opublikowanych w *Divitiae Aegypti* (Wiesbaden) uwag na temat 46 rozdziału *Vita Antonii*, oraz studium o problemach źródłowych związanych z tym żywotem. W. Myszor zajął się związkami Listów Antoniego z tekstami gnostyckimi, a P. Nehring kompozycją *Vita Antonii*³.

BAZYLI WIELKI (zm. 379). Nieocenione zasługi w popularyzacji spuścizny ascetycznej św. Bazylego położył ks. J. Naumowicz, który przetłumaczył, opracował i wstępem opatrzył pisma ascetyczne biskupa z Cezarei, w tym m. in. *Wstęp do ascezy, Reguły krótsze i dłuższe*, w których autor odpowiada na wiele pytań dotyczących życia monastycznego. Pisma te ukazały się jako 5 i 6 tom tyńieckich *Źródeł Monastycznych*. Tematyka monastyczna jest również obecna w *Listach św. Bazylego*, których wybór przełożył w 1972 r. W. Krzyżaniak. Na uwagę zasługuje też artykuł francuskiego benedyktyna J. Gribomonta o Bazylim jako ewangelicznym rewolucjonistami⁴.

² Por. *Pachomiana Latina*, tłum. A. Bober – W. Miliszkievicz – M. Starowieyski, wstęp – V. Desprez, ŻM 11, Kraków 1996; B. Degórski, *Eucharystia u mnichów pachomiańskich w IV wieku, w: Pokarm nieśmiertelności. Eucharystia w życiu pierwszych chrześcijan*, red. W. Myszor – E. Stanula, Katowice 1987, 204-210; V. Desprez, *Cenobityzm pachomiański*, wstęp w: *Pachomiana Latina*, 15-82; R. Kurek, *Św. Pachomiusz, człowiek i dzieło*, TST 10(1987) 254-273; E. Wipszycka, *Contribution à l'étude de l'économie de la congregation pachomienne*, „Journal of Juristic Papirology” 26(1996) 167-210; M. Starowieyski, *Reguła św. Pachomiusza. Wprowadzenie*, w: *Starożytnie reguły zakonne*, Warszawa 1980, 27-37.

³ Por. Atanazy Aleksandryjski, *Żywot św. Antoniego*; Antoni Pustelnik, *Pisma*, tłum. Z. Brzostowska i in., wstępem i komentarzem opatrzyła E. Wipszycka, Warszawa 1987; W. Myszor, *Antonius Briefe und Nag Hammadi-Texte*, JAC 32(1989) 72-88; P. Nehring, *Interpretacja kompozycji „Żywota św. Antoniego”*, „Meander” 50(1995) 257-270; E. Wipszycka, *La conversion de Saint Antoine. Remarques sur le chapitre 46 de la „Vita Antonii” d' Athanase*, w: *Divitiae Aegypti*, Wiesbaden 1995, 337-348; E. Wipszycka, *Vita Antonii. Problemy źródłowe*, w: *Chrześcijaństwo w sychtku starożytności*, Warszawa 1997, 153-227; P. Nehring, *Proimion Vitae Antonii. Jego funkcja i struktura*, VoxP 11-12(1991-1992) z. 20-23, 305-315; tenże, *Topika wczesnych łacińskich żywotów Świętych. Od Vita Antonii do Vita Augustini*, Toruń 1999.

⁴ Por. Św. Bazyl Wielki, *Listy*, wybór, przekład, wstęp: Wł. Krzyżaniak, Warszawa 1972; Św. Bazyl Wielki, *Pisma ascetyczne*, t. 1-2, przekład i oprac. J. Naumowicz, ŻM 5-6, Kraków 1994-1995; J. Gribomont, *Św. Bazyl ewangeliczny rewolucjonista*, RTK 27(1980) z. 4, 183-198.

AMBROŻY (zm. 397). Literatura polska o św. Ambrożym jest dość obszerna; w przeglądanej literaturze znaleźliśmy w aspekcie monastycznym jeden wątek, obecny u biskupa Mediolanu, mianowicie o dziewictwie. W *Wyborze pism św. Ambrożego*, wydanym w 35 tomie PSP, znajduje się przekład *O dziewictwie* w opracowaniu W. Szoldrskiego, opatrzone wstępem ks. K. Obryckiego, w II zaś tomie serii „Teksty o Matce Bożej” przekład ks. W. Kania *O ustanowieniu dziewicy*; pozostałe zaś trzy ambrożyjskie pisma o dziewictwie przełożone na język polski czekają na opublikowanie. Dziewictwu u św. Ambrożego poświęcili swe artykuły ks. W. Kania i ks. P. Libera, sam natomiast problem monastycyzmu u Biskupa Mediolanu omówił ostatnio ks. B. Degórski⁵.

MARCIN Z TOURS (zm. 397). Przypadające w 1997 r. 1600-lecie śmierci tego mnicha i biskupa zmobilizowało niektórych autorów do pracy nad przybliżeniem owej postaci polskiemu czytelnikowi. I tak w r. 1995, w 8 tomie „Źródeł Monastycznych”, ukazały się pisma o św. Marcinie z Tours pióra Sulpicjusza Sewera, w przekładzie P. Nowaka, z obszernym wstępem M. Starowiejskiego. W r. 1996 na łamach „Vox Patrum” zbliżającą się rocznicę jego śmierci jeszcze raz przypomniał S. Longosz; z kolei rys hagiograficzny świętego ukazał P. Nowak w *Drodze doskonalenia chrześcijańskiego w 1997 roku*⁶.

EWAGRIUSZ Z PONTU (zm. 399). Pierwszy polski artykuł, na temat zasad modlitewnych u pontyjskiego mnicha, opublikował Sz. Pieszczoł w r. 1981/82, później, na temat nauki o acedii – J. Gliściński w oparciu o książkę G. Bungego. W ostatnich latach nauką tego pisarza, który jest uważany za „ojca duchowej literatury chrześcijańskiej”, zajął się L. Nieścior, publikując kolejno artykuły o: ewagriuszowskim rozumieniu apostołatu, jego ocenie sfery popędowej w człowieku, ascetycznej konotacji pojęcia „trudów”, rozróżnianych przez niego kategoriach myśli, idei zgodności z naturą, pojęciu apatheii, walce i metodach pracy z myślami, pierwotnym upadku umysłu w świetle jego nauki. Autor wydał też pracę doktorską o pojęciu anachorezy w pismach Ewagriusza, śledząc wpływy myśli filozoficznej pisarza na jego doktrynę ascetyczną. W 18 tomie „Źródeł Monastycznych” został w r. 1998

⁵ Por. Św. Ambroży, *O dziewicach*, tłum. W. Szoldrski, wstęp K. Obrycki, PSP 35, Warszawa 1986, 173-177 (wstęp), 178-228 (przekład); Św. Ambroży, *O ustanowieniu dziewicy*, tłum. W. Kania, w: *Teksty o Matce Bożej*, t. 2: *Łaciniacy Ojcowie Kościoła*, Niepokalanów 1981, 43-68 (Na oblóczyni dziewicy); inne niepublikowane jeszcze przekłady o dziewictwie zob. S. Longosz, *Św. Ambroży w polskich studiach*, VoxP 18(1998) t. 34-35, 585-586; W. Kania, *Doktor dziewictwa – św. Ambroży*, VoxP 17(1997) z. 32-33, 133-137; P. Libera, *Duchowość dziewictwa konsekrowanego w świetle pism św. Ambrożego z Mediolanu*, CT 64(1994) z. 3, 87-100; B. Degórski, *Duchowość monastyczna św. Ambrożego*, VoxP 18(1998) t. 34-35, 69-83.

⁶ Sulpicjusz Sewer, *Pisma o św. Marcinie z Tours*, ŻM 8, tłum. P.J. Nowak, wstęp M. Starowiejski, Kraków 1995; S. Longosz, *1600-letnia rocznica śmierci św. Marcina*, VoxP 16(1996) z. 30-31, 649-657; P. Nowak, *Św. Marcin jak wzór dążenia do doskonałości*, w: *Droga doskonalenia chrześcijańskiego w epoce patrystycznej*, red. F. Drączkowski – J. Pałucki, Lublin 1997, 89-101; M. Starowiejski, *Św. Marcin i jego biograf*, „W drodze” 22(1994) nr 11, 63-74.

wydany zbiorowy przekład wybranych pism ascetycznych pontyjskiego mnicha, a w tomie 19 tejże serii – zbiór kilku opracowań niemieckiego znawcy Ewagriusza, G. Bungego. Planuje się w najbliższym czasie wydanie drugiego tomu pism pontyjskiego mnicha⁷.

PALLADIUSZ (zm. przed r. 403). Czytelnik doczekał się polskiego przekładu poczytnych w starożytności, i nie tylko, Palladiuszowych *Opowiadań dla Lausosa z życia egipskich mnichów*, które zostały wydane w r. 1996, jako tom 12 „Źródeł Monastycznych”, w przekładzie S. Kalinkowskiego, ze wstępem i opracowaniem M. Starowieyskiego. Ponadto obszerne opracowanie na temat *Historia Lausiaca* opublikowała E. Wipszycka (1997)⁸.

APOFTEGMATY OJCÓW PUSTYNI. Wymienionych dwóch ostatnich autorów można nazwać „rzecznikami literackimi” środowiska egipskich mnichów. *Millieu* tego dotyczy jeszcze inne źródło patrystyczne, które w środowisku polskim doczekało się już stosunkowo dobrej recepcji, mianowicie *Apoftegmaty Ojców pustyni*. Kolekcja alfabetyczna tego zbioru doczekała się już czterech wydań: 1) w 5 tomie serii „Ojcowie żywi” w r. 1983; 2) w 33 tomie PSP w r. 1986, wraz z kilkoma mniejszymi zbiorami oraz artykułami wstępnymi na temat środowiska i gatunku literackiego autorstwa E. Wipszyckiej, E. Ma-

⁷ Por. G. Bunge, *Ewagriusz z Pontu – mistrz życia duchowego*, przekład zbiorowy, Kraków 1998; L. Dysinger, *Psalmodia w teologii Ewagriusza z Pontu*, „Cenobium” 1996, nr 10, 51-58; J. Gliściński, *Ewagriusz Pontyjski jako mistrz życia duchowego*, w: *Wczesnochrześcijańska asceza*, 73-81; Ewagriusz z Pontu, *Pisma ascetyczne*, t. 1, tłum. zbior., wstęp i oprac. L. Nieścior, Kraków 1998; L. Nieścior, *Uwagi bibliograficzne na temat literatury związanej z Ewagriuszem z Pontu*, CT 63(1993) nr 4, 115-120; oraz tegoż, *Apostolat na pustyni w pismach Ewagriusza z Pontu*, w: *Ewangelizacja w epoce patrystycznej*, red. F. Drączkowski – J. Pałucki, Lublin 1994, 61-81; L. Nieścior, *Ocena moralna sfery popędowej w nauce Ewagriusza z Pontu o naturze ludzkiej*, CT 65(1995) nr 4, 39-53; L. Nieścior, *Trudy (ponoi) jako termin ascetyczny u Ewagriusza z Pontu*, „Studia Paradayskie” 5(1995) 81-108; L. Nieścior, *Kategorie myśli w nauce ascetycznej Ewagriusza z Pontu*, RH 44(1996) z. 3, 203-230; L. Nieścior, *Stoicki ideał zgodności z naturą w nauce Ewagriusza z Pontu*, w: *Godność chrześcijanina w nauczaniu Ojców Kościoła*, red. F. Drączkowski – J. Pałucki, Lublin 1996, 115-136; L. Nieścior, *Anachoreza w pismach Ewagriusza z Pontu*, Kraków 1997; L. Nieścior, *Pojęcie apathej w pismach Ewagriusza z Pontu*, „Studia Paradayskie” 6/7(1997), 105-133; L. Nieścior, *Praktiké jako walka ze złymi myślami w nauce Ewagriusza z Pontu*, VoxP 17(1997) z. 32-33, 177-186; L. Nieścior, *Rozeznawanie myśli (diakrasis) i spór z nimi (antirresis) według Ewagriusza z Pontu*, w: *Droga doskonalenia chrześcijańskiego*, 31-56; L. Nieścior, *Głos Klemensa Aleksandryjskiego i Ewagriusza z Pontu w starożytnej dyskusji o apathej*, w: *Ojcowie Kościoła wobec filozofii i kultury klasycznej*, praca zbior. pod red. F. Drączkowskiego – J. Pałuckiego – M. Szrama, Lublin 1999, 41-69; L. Nieścior, *Wstęp do: Ewagriusz z Pontu, Pisma ascetyczne*, w: dz. cyt., 11-45; L. Nieścior, *Pierwotny upadek umysłu w pismach Ewagriusza z Pontu*, Kraków 1999, 67-85 (ŻMT 12); Sz. Pieszczoch, *Modlitwne zasady Ewagriusza Pontyńskiego*, w: *Akta Sympozjum Patrystycznego poświęconego starożytnym chrześcijanom*, red. S. Longosz, TST 8(1981) 138-140.

⁸ Por. Palladiusz, *Opowiadania dla Lausosa (Historia Lausiaca)*, tłum. S. Kalinkowski, wstęp i oprac. M. Starowieyski, ŻM 12, Kraków 1996; E. Wipszycka, *Historia Lausiaca Palladiusza*, w: *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności*, red. T. Derda – E. Wipszycka, Warszawa 1997, 229-279.

kowieckiej i M. Starowieyskiego; 3) w 5 tomie serii „Biblioteka Ojców Kościoła” w r. 1983; 4) w 4 tomie „Źródeł Monastycznych” w r. 1994, będących ulepszonym i uzupełnionym wydaniem edycji z r. 1983. W r. 1995 ukazała się także, jako 9 tom „Źródeł Monastycznych” kolekcja systematyczna *Apoftegmatów*, przełożona przez M. Kozereę, ze wstępem M. Starowieyskiego, a w r. 1996 ta sama kolekcja – w serii „Biblioteka Ojców Kościoła” jako *Druga Księga Starców*. W tym samym wydawnictwie w r. 1997 ukazały się apoftegmaty, wybrane przez L. Regnault z różnych zbiorów, pt. *Abba, powiedz mi słowo*, przełożone przez M. Borkowską. Obok wydanych źródeł pojawia się coraz bogatsza literatura na temat *Apoftegmatów*; większość tych publikacji powstała w latach dziewięćdziesiątych. Możemy więc mówić o pewnym renesansie duchowości Ojców Pustyni. Poza wspomnianymi wstępami do wydań źródłowych, wymienimy ważniejsze tematy współczesnych polskich bądź obcych tłumaczonych opracowań: świętość w życiu i myślach pustelników egipskich (M. Starowieyski, 1972), rodzaj literacki *Apoftegmatów* (M. Starowieyski, 1984), rola archeologii w badaniu monastycyzmu egipskiego (E. Wipszycka, 1984, 1995), dzieje monastycyzmu egipskiego IV-VIII w. (E. Wipszycka, 1985-1990), motyw raj u utraconego (M. Borkowska, 1988), ideały życia pustelniczego (T. Kaczmarek, 1993), monastycyzm egipski a miasto (E. Wipszycka, 1994), użycie tytułu *abba* (T. Derda, E. Wipszycka, 1994), duchowość wczesnego monastycyzmu egipskiego (M. Sheridan, 1995), obecny stan studiów nad *Apoftegmatami* (J. Pollok, 1995), pustynia a komunia (L. Leloir, 1995), teologia życia monastycznego (J. Guy, 1995), wpływ monastycyzmu w Celach na Zachód aż po współczesność (A. de Vogüé, 1995), duchowni we wspólnotach monastycznych w Egipcie (E. Wipszycka, 1996), kierownictwo duchowe (A. Grün, 1996), kobieta w *Apoftegmatach* (M. Kozera, 1996). Należy także wspomnieć kilka książek o charakterze popularnonaukowym: R. Przybylskiego, *Pustelnicy i demony*, 1994; M. Schneidera, *U źródeł pustyni*, 1994; L. Regnault, *Ewangelia przeżyta na pustyni*, 1997 oraz *Wstuchując się dziś w słowa Ojców Pustyni* z 1998 roku⁹.

⁹ Por. **Teksty źródłowe:** *Księga Starców (Gerontikon)*, tłum. M. Borkowska, wybór i oprac. M. Starowieyski, OŻ 5, Kraków 1983; *Apoftegmaty Ojców Pustyni*, tłum. M. Borkowska – M. Starowieyski – M. Rymuza, wstępami opatrzyli E. Makowiecka – M. Starowieyski – E. Wipszycka, opracowanie i wybór M. Starowieyski, PSP 33, Warszawa 1986; *Pierwsza Księga Starców. Gerontikon*, tłum. M. Borkowska, wstęp i oprac. M. Starowieyski, Kraków 1993; *Apoftegmaty Ojców Pustyni*, t. 1: *Gerontikon Księga Starców*, tłum. M. Borkowska, wstęp E. Makowiecka – E. Wipszycka – M. Starowieyski, ŻM 4, Kraków 1994; *Apoftegmaty Ojców Pustyni*, t. 2: *Kolekcja systematyczna*, tłum. M. Kozera, wstęp M. Starowieyski, ŻM 9, Kraków 1995; *Druga Księga Starców. Verba Seniorum*, tłum. M. Kozera, wstęp M. Starowieyski, Kraków 1996; *Abba, powiedz mi słowo. Wybór apoftegmatów*, wybór i wstęp L. Regnault, wprowadzenie i przekł. M. Borkowska, Kraków 1997.

Opracowania: M. Borkowska, *Abba, powiedz mi słowo*, „Słowo. Dziennik Katolicki. Magazyn” 2(1994) nr 50(61), 7-9; M. Borkowska, *Motyw raj u odzyskanego w apoftegmatach Ojców*

HIERONIM (zm. 419). Oprócz *Listów*, w których Hieronim porusza wiele zagadnień dotyczących życia monastycznego, wydanych w trzech tomach przez J. Czuję w latach 1952-1954, a także oprócz dzieła *O znakomitych mężach*, wydanych w przekładzie W. Szołdrskiego jako 6 tom PSP w r. 1970, gdzie Hieronim bardziej jednak zajmuje się mężami zasłużonymi dla rozwoju doktryny Kościoła niż dla ascezy, na szczególną uwagę zasługuje edycja hieronimowych trzech *Żywotów mnichów*, Pawła, Hilariona i Malchusa, wydana w przekładzie polskim dwa razy: w r. 1973, jako 10 tom PSP, przełożona przez W. Szołdrskiego, oraz w r. 1995, jako 10 tom „*Źródeł Monastycznych*”, w tłumaczeniu B. Degórskiego. Przekład B. Degórskiego jest pierwszą polską translacją tych utworów na podstawie ich wydań krytycznych. Polski paulin jest też wydawcą tekstu krytycznego żywota św. Pawła Pustelnika (*Augustinianum*, 1987). Ponadto w swoim dorobku ma on kilka artykułów w języku polskim na

---

Pustyni, VoxP 8(1988) z. 15, 951-960; T. Derda – E. Wipszycka, *L'emploi des titres abba, apa et pappas dans l'Egippte byzantine*. „Journal of Juristic Papirology” 24(1994) 23-56; A. Grün, *Droga pustyni: kierownictwo duchowe w apoftegmatach*, Kraków 1996; J.C. Guy, *Teologia życia monastycznego: „Apothegmata Patrum”*, „Cenobium” (1995) nr 8, 23-33; T. Kaczmarek, *Idealy życia pustelniczego w IV wieku*, w: *Wczesnochrześcijańska asceza. Zagadnienia wybrane*. Praca zbiorowa pod red. F. Drączkowskiego i J. Pałuckiego, Lublin 1993, 59-71; M. Kozera, *Kobieta w alfabetycznym i systematycznym zbiorze apoftegmatów Ojców Pustyni*, RH 44(1996) z. 3, 169-178; L. Leloir, *Pustynia i komunია*, „Cenobium” (1995) nr 7, 52-66; J. Pollok, *The Present State of Studies on the Apophthegmata Patrum: An Outline of Samuel Rubenon's and Graham Gould Perspectives*, w: *The Spirituality of Ancient Monasticism. Acts of the International Colloquium held in Cracow-Tyniec, 16-19th November 1994*, ed. by M. Starowieyski, Tyniec-Cracow 1995, 79-90; R. Przybylski, *Pustelnicy i demony*, Kraków 1994; L. Regnault, *Ewangelia przeżyta na pustyni*, Kraków 1997; L. Regnault, *Wstuchując się dziś w słowa Ojców Pustyni*, Kraków 1998; M. Schneider, *U źródeł pustyni. Znaczenie Ojców Pustyni dla współczesnej duchowości*, tłum. E. Krukowska, Kraków 1994; M. Sheridan, *Duchowość wczesnego monastycyzmu egipskiego*, w: *Duchowość starożytnego monastycyzmu. Materiały z Międzynarodowej Sesji Naukowej* (Kraków-Tyniec, 16-19 listopada 1994). *Wykłady otwarte*, pod red. M. Starowieyskiego, Tyniec-Kraków 1995, 19-30; M. Sheridan, *The Development of the Interior Life in Certain Early Monastic Writings in Egypt*, w: *The Spirituality of Ancient Monasticism*, 91-104; M. Starowieyski, *Świętość w życiu i myślach pustelników egipskich IV wieku*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, red. B. Bejze, VI, Warszawa 1972, 367-404; M. Starowieyski, *Sentencje Ojców Egipskich*, „Znak” 28(1976) 1476-1507; M. Starowieyski, *Apoftegmaty Ojców Pustyni*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich” 27(1984) z. 1, 121-124; A. Vogüé De, *L'influence du monachisme des Kellia en Occident*, w: *The Spirituality of Ancient Monasticism*, 163-182; A. Vogüé De, *Od mnichów egipskich z Cel (IV w.) do mnichów naszych czasów*, tłum. S. Wirszanka, w: *Duchowość starożytnego monastycyzmu*, 171-181; E. Wipszycka, *Rola źródeł archeologicznych w badaniach nad najstarszym okresem dziejów monastycyzmu egipskiego*, „Balkanica Posnaniensia” 3(1984) 407-416; E. Wipszycka, *Z dziejów monastycyzmu egipskiego IV-VIII w.*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 3(1985-1990) 224-244; E. Wipszycka, *Egipt ojczyzną mnichów*, w: *Apoftegmaty Ojców Pustyni*, 17-48; E. Wipszycka, *Le monachisme égyptien et les villes*, „Travaux et Memoires du Centres de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance” 12(1994) 1-44; E. Wipszycka, *Les clercs dans les communautés monastiques d'Egypte*, „Journal of Juristic Papirology” 26(1996) 135-166; E. Wipszycka, *Apports de l'archeologie à l'histoire du monachisme égyptien*, w: *The Spirituality of Ancient Monasticism*, 63-78.

temat biografii św. Pawła Pustelnika (1985, 1987), retoryki i teologii zawartej w epilogach trzech żywotów (1994), osoby Hieronima w świetle jego dzieła (1995), oraz publikacje w języku włoskim. Wychodząc poza Hieronimowe *Żywoty*, problematyką monastyczną u tego Ojca Kościoła zajął się wcześniej J. Górny, który opublikował artykuł na temat modlitwy i Eucharystii we wspólnotach monastycznych opisywanych przez Hieronima (1979) oraz wkładu tych wspólnot w życie ascetyczne i intelektualne Kościoła (1981)¹⁰.

AUGUSTYN (zm. 430). Z tekstów ściśle monastycznych, przetłumaczonych na język polski, należy wymienić *Regułę św. Augustyna*, wydaną w 26 tomie PSP w r. 1980 z obszernym wprowadzeniem M. Starowieyskiego. Augustyńskich wypowiedzi o życiu monastycznym, rozsianych w wielu jego dziełach, nie sposób wymienić ani zebrać. Literatura patrystyczna dysponuje w Polsce kilkoma opracowaniami, które poruszają ogólny problem augustyńskiego monastycyzmu (H. Cichowski, 1930; G. Lawless, 1995)¹¹.

JAN KASJAN (zm. 430/435). Zastanawiający jest fakt, iż pomimo wydanego w języku polskim jeszcze przed wojną, w r. 1928 i 1929, w 6/7 tomie POK, klasycznego dla duchowości dzieła Jana Kasjana *Collationes Patrum*, nikt nie pokusił się o jakieś monograficzne opracowanie myśli tego pisarza. Taką sytuację niewiele zmieniają dwa wydrukowane artykuły na temat nauki Jana Kasjana o kłamstwie i prawdomówności (Z. Goliński, 1936) oraz obecności

¹⁰ Por. Hieronim, *Listy*, tłum., przedmową i komentarzem opatrzył J. Czuj, t. 1-3, Warszawa 1952-1954; Hieronim, *O znakomitych mężach*, tłum. W. Szoldrski, wstępem poprzedził J.S. Bojarski, komentarzem opatrzył J.M. Szymusiak, PSP 6, Warszawa 1970, 23-158; Hieronim, *Żywoty mnichów. Dialog przeciw pelagianom*, tłum. W. Szoldrski, wstępem opatrzył i opracował W. Myszor, PSP 10, Warszawa 1973; Hieronim, *Żywoty mnichów: Pawła, Hilariona, Malchusa*, tłum., wstęp i oprac. B. Degórski, ŻM 10, Kraków 1995; B. Degórski, *Pierwsza biografia św. Pawła z Teb, „Jasna Góra”* 3(1985) nr 1, 27-32; B. Degórski, *Św. Paweł Pierwszy Pustelnik w świetle tekstów patrystycznych*, „Studia Claromontana” 6(1985) 110-144; B. Degórski, *Edizione critica della „Vita Sancti Pauli Primi Eremitae” di Girolamo*, Roma 1987; B. Degórski, *Najstarszy tekst „Vita S. Pauli primi eremite” św. Hieronima*, VoxP 7(1987) z. 12-13, 61-72; B. Degórski, *Epilogi „Żywotów” mnichów IV wieku – retoryka i teologia*, „Dissertationes Paulinorum” 7(1994) 104-121; B. Degórski, *Le tematiche teologiche delle tre „Vite” geronimiane*, w: *The Spirituality of Ancient Monasticism*, 183-196; B. Degórski, *Św. Hieronim i jego „Żywoty mnichów”*, w: *Duchowość starożytnego monastycyzmu*, 87-114; B. Degórski – publikacje włoskie zob. ŻM 10, 66nn; J. Górny, *Modlitwa i eucharystia w życiu wspólnot monastycznych w świetle pism św. Hieronima*, SW 16(1979) 463-475; J. Górny, *Udział wspólnot monastycznych w rozwoju życia intelektualnego i ascetycznego Kościoła na przełomie IV i V wieku w świetle pism św. Hieronima*, SW 18(1981) 537-578.

¹¹ Por. Augustyn, *Reguła*, tłum. M. Starowieyski, w: *Starożytne reguły zakonne*, PSP 26, Warszawa 1980, 93-102; H. Cichowski, *Św. Augustyn jako teoretyk ascezy zakonnej*, PT 11(1930) 500-523; G. Lawless, *Overview of Augustines Monasticism and some Suggestions for Further Research*, w: *The Spirituality of Ancient Monasticism*, 135-162; G. Lawless, *Przegląd monastycyzmu augustiańskiego*, tłum. B.Ł. Sawicki, w: *Duchowość starożytnego monastycyzmu*, 61-86; M. Starowieyski, *Wprowadzenie do: Reguła św. Augustyna*, w: *Starożytne reguły zakonne*, 73-92.

Jana Kasjana w Polsce (J. Czuj, 1949). Czy rzeczywiście Jan Kasjan zadomowił się w Polsce? Dzisiaj czytelnika może zniechęcać archaiczny język przekładu sprzed siedemdziesięciu laty¹².

TEODORET Z CYRU (zm. 466). Biskupowi Cyru zawdzięczamy *Dzieje Miłości Bożej* – barwną historię mnichów syryjskich, która w języku polskim stała się dostępna dzięki przekładowi S. Kalinkowskiego, zamieszczonemu w 7 tomie „Źródeł Monastycznych” z r. 1994. Dzieło poprzedza obszerny wstęp E. Wipszyckiej na temat charakteru i formy ascetyzmu syryjskiego, oraz K. Augustyniak na temat samej *Historii*. Do jednej z opisywanych przez Teodoretą historii odnosi się artykuł E. Wipszyckiej-Bravo z r. 1979 na temat ruchu pielgrzymkowego w związku z osobą Szymona Słupnika¹³.

OJCOWIE JURAJSKY (430-515). Za zwiastuna patrystycznych zainteresowań życiem tych galijskich mnichów można uznać artykuł P. Szanieckiego na łamach „Vox Patrum” z r. 1984, przedstawiający ich sylwetki. Jednak największy wkład wniósł tu J. Wojtczak, pod którego kierunkiem studenci filologii klasycznej na Uniwersytecie Warszawskim przetłumaczyli *Żywoty Ojców Jurajskich*, a M. Bielawski opatrzył je wstępem; zostały one wydane w 1 tomie „Źródeł Monastycznych” w r. 1993. J. Wojtczak jest także autorem artykułów na temat praktyk ascetycznych (1993) i miłosierdzia (1996) w życiorysach Ojców Jurajskich¹⁴.

BARSANUFIUSZ (zm. ok. 540) i JAN (zm. ok. 530). M. Borkowska dokonała wyboru, opracowania i przekładu bogatej korespondencji tych mnichów z klasztoru spod Gazy, co ukazało się w kolejnym tomie serii „Biblioteki Ojców Kościoła” (1999)¹⁵.

EUGIPIUSZ (zm. po 533). Księdzu K. Obryckiemu zawdzięczamy dwa zeszyty przełożonych pism Eugipiusza, opata klasztoru w Italii: *Życie św. Seweryna, Reguła Eugipiusza i Wypisy z dzieł św. Augustyna*; zostały one wydane w 32 tomie PSP w r. 1985 i opatrzone przez wspomnianego filologa obszernym wstępem na temat życia i działalności literackiej Eugipiusza. *Życie św. Seweryna i Reguła Eugipiusza* zostały później wydane po raz drugi w 13 tomie „Źródeł Monastycznych” (1996). K. Obrycki opublikował też w r. 1994 artykuł

¹² Por. Jan Kasjan, *Rozmów dwadzieścia cztery*, tłum. oraz wstępem i objaśnieniami opatrzył L. Wrzoł, POK 6-7, Poznań 1928-1929; J. Czuj, *Jan Kasjan w Polsce*, CT 21(1949) z. 2-3, 142-148; Z. Goliński, *Nauka Jana Kasjana o kłamstwie i prawdomówności*, CT 17(1936) 491-502; T. Krupnik, *Modlitwa w życiu mniszym według Jana Kasjana*, Kraków 1998.

¹³ Por. Teodoret z Cyru, *Dzieje miłości Bożej. Historia mnichów syryjskich*, tłum. K. Augustyniak, ŻM 7, Kraków 1994.

¹⁴ Por. *Żywoty Ojców Jurajskich*, tłum. zbiorowe pod kierunkiem J. Wojtczaka, wstęp M. Bielawski, ŻM 1, Kraków 1993; P. Szaniecki, *Ojcowie Jurajscy*, VoxP 4(1984) z. 6-7, 292-303; J. Wojtczak, *Praktyki ascetyczne w życiorysach Ojców Jurajskich*, „Cenobium” (1993) nr 5, 20-24; W. Wojtczak, *Praktyki miłosierdzia chrześcijańskiego w życiorysach Ojców Jurajskich*, VoxP 16(1996) z. 30-31, 183-188.

¹⁵ Por. *Starcy spod Gazy*, wybór, opracowanie i tłum. M. Borkowska, Kraków 1999.

o działalności św. Seweryna z Norikum-Ripense na podstawie eugipiuszowej biografii o tym świętym¹⁶.

CEZARY Z ARLES (zm. 542). Obok *Kazań* Cezarego z Arles, które ukazały się w 52 tomie PSP w r. 1989, polska biblioteka patrystyczna dysponuje jego *Pismami monastycznymi*, które wydano w 2 tomie „Źródeł Monastycznych” w r. 1994, opatrzone wstępem przez J. Piłata. Chociaż Cezary z Arles, biorąc ogólnie, jest przedmiotem sporego u nas zainteresowania – świadczy o tym kilka doktoratów i wiele artykułów – to w interesującym nas zakresie natknąłem się tylko na jeden artykuł, i to autorstwa francuskiego, mianowicie na temat monastycyzmu leryńskiego w formacji Cezarego z Arles (V. Desprez, 1995)¹⁷.

BENEDYKT Z NURSJI (zm. 547). Jego duchowi synowie zadbali, aby także w Polsce ta postać nie poszła w zapomnienie. Świadczy o tym choćby nowe, dwujęzyczne wydanie *Reguły* św. Benedykta przez Tynieckie Wydawnictwo w r. 1994, z przekładem A. Świderkówny. Znajdujemy ponadto wiele publikacji dotyczących postaci tego Zakonodawcy, jak i jego *Reguły*. Do tych pierwszych należy także kilka pozycji książkowych: B. Albers, *Duch św. Benedykta*, tłum. A. Chmielewski, Warszawa 1931; K. Dąbrowski, *Św. Benedykt i jego dzieło w najogólniejszym zarysie*, Kraków 1932; K. Wilk, *Św. Benedykt patriarcha Zachodu*, Katowice 1947; i najnowsza: P. Szaniecki, *Św. Benedykt*, Poznań 1983; oraz artykuły na temat: jego dzieła (K. Oset, 1929), jego osoby jako męża Bożego i pedagoga (K. Van Oost, 1981), formacji i ślubów mniszych w *Regule* (S. Wirpszanka, 1981), języka i stylu św. Benedykta (M. Kaczmarowski, 1982), bibliografii polskiej o św. opacie (A. Malinowski, 1982), jego nawrócenia (J. Leclercq, 1997). Z publikacji na temat samej *Reguły* należy wymienić artykuły o: liturgii w *Regule* (M. Kordel, 1929), świeckim oblacie (A. Świderkówna, 1993), roli opata (A. Jankowski, 1995), rozumieniu *Reguły* 58, 17 (V. Dammertz, 1995), dziedzictwie Ojców pustyni w *Regule* (M. Borkowska, 1997), o roztropności (J.M. Soler i Canals, 1998). Ponadto „Znak” w r. 1980 poświęcił cały nr 318, a „Vox Patrum” nr 2, św. Benedyktowi i jego dziedzictwu, w związku z przypadającą wtedy 1500-setną rocznicą jego urodzin¹⁸.

¹⁶ Por. Eugipiusz, *Dzieła*, tłum. oraz wstępem i komentarzem opatrzył K. Obrycki, PSP 32, Warszawa 1985, z. 1-2; Eugipiusz, *Żywot św. Seweryna. Reguła*, wstęp i tłum. K. Obrycki, ŻM 13, Kraków 1996; K. Obrycki, *Działalność św. Seweryna z Norikum-Ripense na podstawie dzieła Eugipiusza „Pamiętnik o życiu św. Seweryna”*, w: *Evangelizacja w epoce patrystycznej*, red. F. Drączkowski – J. Pałucki, Lublin 1994, 149-159.

¹⁷ Por. Cezary z Arles, *Pisma monastyczne*, tłum. E. Czerny – M. Borkowska – J. Piłat, ŻM 2, wstęp J. Piłat, Kraków 1994; V. Desprez, *Le monachisme lerinien d'Honorat à Cesaire d'Arles (400-543). Lecture de quelques textes*, w: *The Spirituality of Ancient Monasticism*, 197-226.

¹⁸ Por. św. Benedykt, *Reguła*; Grzegorz Wielki, *Dialogi*, księga druga, tłum. A. Świderkówna, Kraków 1994; B. Albers, *Duch św. Benedykta*, tłum. A. Chmielewski, Warszawa 1931; M. Borkowska, *Dziedzictwo Ojców pustyni w Regule św. Benedykta*, VoxP 17(1997) z. 32-33, 303-312; V.

DOROTEUSZ Z GAZY (zm. 560/580). Postać i nauka tego palestyńskiego mnicha jest znana polskiemu czytelnikowi dzięki wydanemu w r. 1980 w 27 tomie PSP przekładowi jego *Nauk ascetycznych*, dokonaniem przez M. Borkowską. Tom zawiera na początku dwa artykuły wprowadzające: M. Borkowskiej, o życiu, działalności i duchowości Doroteusza, oraz E. Stanuli, o życiu codziennym w jego klasztorze. Po wydaniu *Nauk ascetycznych*, niestety, nikt już nie zajął się badaniem ich zawartości. Niedawno Wydawnictwo „M” dokonało reedycji wybranych pism Doroteusza w zbiorze *Starcy spod Gazy*¹⁹.

KASJODOR (zm. 580). Arystokrata ten prawdopodobnie nie był mnichem, ale założył klasztor Vivarium i zajmował się formacją mnichów. Na temat tego klasztoru mamy artykuł w języku polskim M. Lohra z r. 1965. Ponadto ks. K. Burczak przygotowując rozprawę doktorską na temat recepcji kultury antycznej u Kasjodora wydał książeczkę ze zbiorem sentencji tego erudyty (1999)²⁰.

GRZEGORZ WIELKI (zm. 604). Zagadnień monastycznych dotyczą Grzegorzowe *Dialogi*, pełne barwnych, choć często legendarnych opowieści. Drugi polski ich przekład (pierwszy miał miejsce w r. 1884), dokonany przez W. Szoldrskiego, został wydany w 2 tomie PSP w r. 1969. Księgę II *Dialogów*, w przekładzie A. Świderkówny, wydało w Tyńcu Wydawnictwo Benedyktynskie wraz z *Regułą* św. Benedykta w 1994 r. W patrystycznych zaś opracowaniach podjęto jak dotąd następujące tematy według nauki Grzegorza: życie mistyczne jako owoc działania Ducha Św. (S. Rosik, 1980); *vita activa i contem-*

Dammertz, „*Promittat de conversatione morum suorum*” (RB 58,17), „Cenobium” (1995) nr 8, 39-50; K. Dąbrowski, *Św. Benedykt i jego dzieło w najogólniejszym zarysie*, Kraków 1932; A. Janowski, *Opat według naszej reguły*, „Cenobium” (1995) nr 8, 81-86; M. Kaczmarkowski, *Język i styl św. Benedykta*, RTK 29(1982) z. 4, 149-165; M. Kordel, *Liturgia w Regule św. Benedykta*, PT 10(1929) 289-314; J. Leclercq, *Nawrócenie św. Benedykta*, „Cenobium” (1997), nr 10, 14-27; A. Malinowski, *Bibliografia polska św. Benedykta Opata*, VoxP 2(1982) z. 2, 30-46; K. Oset, *Św. Benedykt i jego dzieło*, AK 15(1929) t. 24, 178-191; J.M. Soler i Canals, *Śmiałość roztropności w Regule św. Benedykta*, „Communio” 18(1998) nr 5, 35-55; P. Szczaniecki, *Św. Benedykt*, Poznań 1983; A. Świderkówna, *Św. Benedykt z Nursji. Reguła* (wstęp i przekład), Tyniec 1979; A. Świderkówna, „*Aby we wszystkim Bóg był uwielbiony*”. *Reguła w życiu świeckiego oblata* (wg św. Benedykta), „Cenobium” (1993) nr 4, 53-67; *Święty Benedykt i jego dziedzictwo*, „Znak” 32(1980) nr 318; K. Van Oost, *Benedykt mąż Boży i pedagog*, w: *Modlitwa i praca*, red. B. Bejze, Warszawa 1981, 35-49; A. Vogüé De, *Formacja i śluby mnisze według Reguły św. Benedykta*, tłum. W. Zega, w: *Duchowość starożytnego monastycyzmu*, 115-130; K. Wilk, *Św. Benedykt patriarcha Zachodu*, Katowice 1947; S. Wirszanka, *Aktualność Reguły św. Benedykta w dzisiejszych czasach*, w: *Modlitwa i praca*, Warszawa 1981, 181-212.

¹⁹ Por. Doroteusz z Gazy, *Nauki ascetyczne*, tłum. oraz wstęp i oprac. M. Borkowska, PSP 27, Warszawa 1980; M. Borkowska, *Życie, działalność i duchowość św. Doroteusza z Gazy* (wstęp), w: *Doroteusz z Gazy, Nauki ascetyczne*, Warszawa 1980, 5-11; E. Stanula, *Życie codzienne w klasztorze św. Doroteusza z Gazy* (wstęp), w: *Doroteusz z Gazy, Nauki ascetyczne*, 12-28.

²⁰ Por. M. Lohr, *Kasjodora klasztor „Vivarium”*, SW 2(1965) 371-387; Kasjodor, *Sentencje*, przekład, wstęp i opracowanie ks. K. Burczak, Lublin 1999.

plativa przed chrześcijaństwem i u Grzegorza (S. Sojka, 1986), asceza (S. Sojka, 1987). Pomijamy tu liczne opracowania na tematy poza monastyczne²¹.

KOLUMBAN MŁODSZY (zm. 615/616). Bliższe zaznajomienie polskiego czytelnika z tym mnichem iroszkockim jest możliwe dopiero w ostatnich latach. Bowiem w r. 1995, w 60 tomie PSP, wydane zostały pisma św. Kolumbana: *Listy, Kazania, Reguły, Księga Pokutna* i *Poematy* oraz *Żywoć Św. Kolumbana* pióra Jonasza z Bobbio; zbiorowy ich przekład wstępem poprzedził J. Strzelczyk. Publikację tę dobrze uzupełnia monografia ks. E. Derdziuka: *Mnisi iroszkoccy. Św. Kolumban Młodszy – ewangelizacja Europy* (1997)²².

JAN KLIMAK (zm. 649). Nikt jeszcze w Polsce nie podjął się przekładu tak poczytnej kiedyś *Drabiny raj* Jana Klimaka. Może jednak niedawno wydany w *Cenobium* jej fragment *O pokoju serca i modlitwie* stanie się zapowiedzią większej pracy translatorskiej²³.

Większość polskiej literatury na temat wczesnochrześcijańskiego monastycyzmu koncentruje się na poszczególnych autorach. Jednakże dysponujemy także publikacjami, dla których punktem wyjścia jest życie monastyczne w całości. Do takich opracowań w pierwszym rzędzie należy zaliczyć takie pozycje książkowe jak: G. Morin, *Ideal monastyczny w życiu pierwszych chrześcijan*, tłum. J. Korzonkiewicz, wyd. 2, 1966; M. Viller-K. Rahner, *Asceza i mistyka okresu Ojców Kościoła* [fragm.], tłum. P.F. Neumann, 1993; A. Tomkiel, *Ojcowie Kościoła uczą nas modlitwy*, 1995; T. Špidlik-I. Gargano, *Duchowość Ojców greckich i wschodnich*, tłum. J. Dembska, 1997; A. Louth, *Początki mistyki chrześcijańskiej*, tłum. H. Bednarek, (1997)²⁴. Istnieje także spora lista

²¹ Por. Grzegorz Wielki, *Dialogi*, tłum. Wł. Szoldrski, wstęp J.S. Bojarski, PSP 2, Warszawa 1969; Grzegorz Wielki, *Dialogi. Księga druga*, w: Benedykt, *Reguła*, 298-380; S. Rosik, *Życie mistyczne jako owoc działania Ducha Św. w doktrynie papieża Grzegorza Wielkiego*, w: *Mistyka w życiu człowieka*, red. W. Słomka, Lublin 1980, 69-84; S. Sojka, *Przedchrześcijańskie „actio” i „contemplatio” a „vita activa” i „vita contemplativa” u Grzegorza Wielkiego*, VoxP 6(1986) z. 10, 17-39; S. Sojka, *Asceza w świetle pism św. Grzegorza Wielkiego*, VoxP 7(1987) z. 12-13, 337-344.

²² Por. Kolumban, *Pisma* (m.in. reguła mnichów); Jonasz z Bobbio, *Żywoć Kolumbana*, tłum. E. Zakrzewska-Gębka – S. Kalinkowski – A. Mikołajczak, wstęp, oprac. i komentarz J. Strzelczyk, PSP 60, Warszawa 1995; E. Derdziuk, *Mnisi iroszkoccy. Św. Kolumban Młodszy – ewangelizacja Europy*, Lublin 1997; J. Strzelczyk, *Wstęp do: Kolumban. Pisma*, dz. cyt., 12-76.

²³ Por. Jan Klimak, *O pokoju serca i modlitwie (Drabina do nieba, stopnie 27-28)*, tłum. i oprac. J. Naumowicz, „Cenobium” 9(1996) 58-68 lub w: *Filokalia. Teksty o modlitwie serca*, 154-165.

²⁴ Por. B. Częsz, *Modlitwa i duchowość w Kościele starożytnym*, Melbourne 5-8 VII 1996, VoxP 16(1996) z. 30-31, 638-640; *Wczesnochrześcijańska asceza*, red. F. Drączkowski – J. Pałucki, Lublin 1993; J. Fontaine, *Le genre littéraire du dialogue monastique dans l'Occident latin des Ve et VIe siècles*, w: *The Spirituality of Ancient Monasticism*, 227-250; J.Y. Leloup, *Hezychazm – zapomniana tradycja modlitewna*, Kraków 1996; A. Louth, *Początki mistyki chrześcijańskiej (od Platona do Pseudo-Dionizego Areopagity)*, Kraków 1997; L. Małunowiczówna, *Kierownictwo duchowe w starożytności*, w: *Antologia listu starochrześcijańskiego*, I, red. L. Małunowiczówna, STCh 2, Lublin 1978, 32-63; L. Małunowiczówna, *Ideal świętości w Kościele starożytnym*, AK 71(1979) t. 92, 228-238; G. Morin, *Ideal monastyczny w życiu pierwszych chrześcijan*, tłum. J. Korzonkie-

artykułów o przekrojowej tematyce: *Życie monastyczne w Bizancjum* (H. Delehay, 1964); *Kierownictwo duchowe w starożytności* (L. Małunowiczówna, 1978); *Ideał świętości w Kościele starożytnym* (L. Małunowiczówna, 1979); *Problem modlitwy i pracy w monastycyzmie afrykańskim na przełomie IV-V w.* (J. Śrutwa, 1981); *Początki monastycyzmu zachodniego* (M. Starowieyski, 1983); *Narodziny i rozwój życia zakonnego* (M. Rouche, 1985); *Historia monastycyzmu chrześcijańskiego – starożytność* (M. Kanior, 1993); *Rodzaj literacki dialogu mniszego na zachodzie w V i VI w.* (J. Fontaine, 1995); *Monastycyzm celtycki* (E. Blandowska, 1987); *Główne kierunki monastycyzmu syryjskiego* (M. Nin, 1995); *Postęp duchowy i doświadczenie Boga w niektórych tekstach syryjskich* (M. Nin, 1995); *Lectio divina: przyszłość starodawnej praktyki monastycznej* (B. Standaert, 1995); *Ewolucja struktur monastycznych: od ascetów do zakonów* (M. Starowieyski, 1995, 1996); *Duchowość monastycyzmu iroszkockiego* (J. Strzelczyk, 1995); *Ksenodochium – hospicjum wczesnochrześcijańskie* (S. Longosz, 1996); *Klasztory na pustyni judzkiej* (T. Włodek, 1997); *Monastyczna duchowość duszpasterza późnoantycznego* (A. Żurek, 1997); *Późnopatrystyczne modele doskonałości chrześcijańskiej* (A. Żurek, 1997); *Praca w starożytnym monastycyzmie* (G. Spinelli, 1998)²⁵.

wicz, wyd. 2, Warszawa 1966; M. Nin, *Postęp duchowy i doświadczenie Boga w niektórych tekstach syryjskich* (*Filoksenos z Mabbugu, Izaak z Niniwy*), „Cenobium” (1995) nr 7, 32-51; M. Nin, *Progresso spirituale ed esperienza di Dio in alcuni testi monastici siriaci*, w: *The Spirituality of Ancient*, 105-134; T. Špidlik – I. Gargano, *Duchowość Ojców greckich i wschodnich*, Warszawa 1997; B. Standaert, *Lectio divina: przyszłość starodawnej praktyki monastycznej*, tłum. P. Sczaniecki, w: *Duchowość starożytnego monastycyzmu*, 183-194; J. Strzelczyk, *Duchowość monastycyzmu iroszkockiego*, w: *Duchowość starożytnego monastycyzmu*, 131-152; A. Tomkiel, *Ojcowie Kościoła uczą nas modlitwy*, Warszawa 1995; M. Viller – K. Rahner, *Asceza i mistyka okresu Ojców Kościoła* [fragm.], tłum. P.F. Neumann, Poznań 1993; H. Wójtowicz, *Theoria i praxis w traktacie „Życie Mojżesza” św. Grzegorza z Nyssy*, RH 30(1982) z. 3, 73-79; A. Żurek, *Monastyczna duchowość duszpasterza późnoantycznego*, VoxP 17(1997) z. 32-33, 291-301; A. Żurek, *Późnopatrystyczne modele doskonałości chrześcijańskiej*, w: *Droga doskonalenia chrześcijańskiego w epoce patrystycznej. Zagadnienia wybrane*, red. F. Drączkowski – J. Pałucki, Lublin 1997, 103-114.

²⁵ Por. Teodoret z Cyru, *Dzieje Miłości Bożej. Historia mnichów syryjskich*, tłum. K. Augustyniak, ŻM 7, Kraków 1994; E. Blandowska, *Monastycyzm celtycki*, „Studia Religioznawcza” 18(1987) 7-20; H. Delehay, *Życie monastyczne w Bizancjum*, w: *Bizancjum. Wstęp do cywilizacji wschodnio-rzymskiej*, tłum. E. Zwolski, Warszawa 1964, 87-126; V. Desprez, *Le monachisme lérinien d'Honorat à Cesaire d'Arles (400-543). Lecture de quelques textes*, w: *The Spirituality of Ancient Monasticism*, 197-226; M. Kanior, *Historia monastycyzmu chrześcijańskiego*, t. 1: *Starożytność* (w. III-VIII), Kraków 1993; S. Longosz, *Ksenodochium – hospicjum wczesnochrześcijańskie*, VoxP 16(1996) z. 30-31, 275-336; M. Nin, *Główne kierunki monastycyzmu syryjskiego*, tłum. A. Jankowski, w: *Duchowość starożytnego monastycyzmu*, 31-60; M. Rouche, *Narodziny i rozwój życia zakonnego*, tłum. M. Michalik, „Communio” 5(1985) nr 30, 29-41; G. Spinelli, *Praca w starożytnym monastycyzmie*, „Communio” 18(1998) nr 6, 47-57; M. Starowieyski, *Początki monastycyzmu zachodniego*, WST 1(1983) 258-283 lub w: *Księga Pamiątkowa 300-lecia Metropolitarne Seminarium Duchownego w Warszawie*, Warszawa 1982, 262-287; M. Starowieyski, *Evolution des structures monastiques: des ascetes aux ordres religieux*, w: M. Derwich (dir.), *La*

Na osobnym miejscu trzeba wymienić antologię *Filokalia. Teksty o modlitwie serca*, w przekładzie i opracowaniu J. Naumowicza, wydaną w 1998 roku, z których wiele pochodzi od mnichów. Pomyślna dystrybucja stosunkowo dużego nakładu tej książki jest sporym znakiem optymizmu²⁶.

Na swoje miejsce w literaturze monastycznej zasługują starożytne reguły zakonne. Ich wyboru i opracowania dokonał M. Starowieyski w 26 tomie PSP w r. 1980. Tom ów zawiera teksty w przekładzie zbiorowym Reguły św. Pachomiusza, św. Augustyna, Porkariusza, Cezarego z Arles, Pawła i Stefana, anonimowego Mistrza, św. Benedykta, św. Kolumbana, św. Leandra i Izydora z Sewilli. Kolekcję tę uzupełnia, poprzedzony obszernym wstępem J. Piłata 3 tom „Źródeł Monastycznych” z r. 1994 pt. *Wczesne Reguły monastyczne z Galii*, który zamieszcza przekład innych reguł galijskich, nie wydanych w PSP: trzy *Reguły Świętych Ojców Serapiona, Makarego, Pafnucego i Makarego Drugiego, Regułę Świętego Ojca Makarego i Regułę Wschodnią*. Do opracowań tego tematu należą m.in. artykuły o: regułach jako gatunku literackim (M. Starowieyski, 1984), problemach wspólnot w świetle reguł monastycyzmu na Zachodzie (J. Machniak, 1995), starożytnych regułach monastycznych (J. Piłat, 1996)²⁷.

Do sfery badań naukowych zaliczają się także sympozja. Poza udziałem niektórych naszych patrologów w sympozjach zagranicznych, gdzie przewijała się problematyka monastyczna, kronika patologiczna „Vox Patrum” zarejestrowała dwa wydarzenia tego rodzaju w Polsce. Koło Naukowe Archeologów przy ATK zorganizowało 27 kwietnia 1987 r. sympozjum na temat: *Monastycyzm wschodniochrześcijański w okresie późnego antyku i wczesnego średniowiecza*²⁸. Największym wydarzeniem w interesującej nas dziedzinie było niewątpliwie międzynarodowe sympozjum naukowe na temat: *Duchowość staro-*

---

vie quotidienne des moines et chanoines reguliers au Moyen Age et Temps modernes (Actes du Colloque, Wrocław-Książ, 30 novembre – 4 decembre 1994), Wrocław 1995, 99-109; M. Starowieyski, *Od ascetów do zakonów*, „W drodze” (1996) nr 4, 31-39; J. Śrutwa, *Problem modlitwy i pracy w monastycyzmie afrykańskim na przełomie IV-V wieku*, TST 8(1981) 248-254; J. Wierusz-Kowalski, *Monastycyzm wczesnochrześcijański*, w: *Katolicyzm starożytny*, 363-391; T. Włodek, *Klasztory na pustyni judzkiej*, „W drodze” (1997) nr 7, 79-80; (1997) nr 8, 70-75; M. Żywczyński, *Szkice z dziejów radykalizmu chrześcijańskiego I-IV w.*, Warszawa 1976; J. Słomka, *Izaak z Niniwy. Doskonały kocha z całego serca*, „Widoki” 1(1994) nr 11, 12-13; W. Kania, *Idea dziewictwa w posłudze pasterskiej św. Jana Chryzostoma*, „Currenda” 125(1975) 53-57; E. Wipszycka-Bravo, *Wierni u stóp Symeona Słupnika*, RTK 26(1979) z. 4, 91-117.

²⁶ Por. *Filokalia. Teksty o modlitwie serca*, tłum. i oprac. J. Naumowicz, Kraków 1998.

²⁷ Por. *Starożytne reguły zakonne*, tłum. zbiorowe, wybór, wstęp i oprac. M. Starowieyski, PSP 26, Warszawa 1980; *Wczesne reguły monastyczne w Galii*, tłum. K. Bielawski, wstęp J. Piłat, ŻM 3, Kraków 1994; J. Machniak, *Problemy wspólnoty w starożytnych regułach życia zakonnego na Zachodzie*, „Życie Duchowe” 2(1995) z. 2, 113-135; J. Piłat, *Starożytne reguły monastyczne (400-700)*, w: *Oblicza doskonałości chrześcijańskiej*, Lublin 1996, 10-26; M. Starowieyski, *Reguły zakonne*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich” 27(1984) z. 1, 130-132.

²⁸ Wzmiankę o tym zdarzeniu znajdujemy w VoxP 7(1987) z. 12-13, s. 540.

żytnego monastycyzmu, które miało miejsce w dniach 16-19 listopada 1994 r., zorganizowane przez Opactwo Benedyktynów w Tyńcu i PAT w Krakowie. Sympozjum to składało się z przedpołudniowych kolokwiów naukowych dla grona specjalistów oraz z sesji popołudniowych, otwartych dla wszystkich²⁹. Materiały z sympozjum zostały wydane w r. 1995 przez Wydawnictwo Benedyktyńskie w Tyńcu odpowiednio w dwóch książkach: *Duchowość starożytnego monastycyzmu* oraz *The Spirituality of Ancient Monasticism*.

Tak więc Polska literatura patrystyczna na temat monastycyzmu wczesnochrześcijańskiego dysponuje już dość obszerną listą publikacji, zwłaszcza dotyczącą poszczególnych autorów. Główny jej wysiłek szedł w kierunku udostępnienia tekstów źródłowych. Szczególny wkład w edycję polskich przekładów włożył tu Zespół Redakcyjny PSP z ośrodka ATK-owskiego oraz z tynieckich „Źródeł Monastycznych”. Należy podkreślić szczególnie wkład ks. prof. M. Starowieyskiego. Seria „Źródła Monastyczne” stanowi dziś samo centrum popularyzacji wczesnego monastycyzmu w Polsce. Serią taką, dotyczącą tematyki *strictae* monastycznej, może poszczycić się niewiele krajów, nawet tych dysponujących większymi możliwościami naukowymi. Idea powstania serii zrodziła się na przełomie 1992 i 1993, gdy dyrektor Wydawnictwa Benedyktyńskiego W. Zatorski OSB oraz M. Starowieyski zastanawiali się, w jaki sposób wydać przełożone *Żywoty Ojców Jurajskich*. Pojawiła się odważna myśl rozpoczęcia nowej serii. Do dzisiaj wyszło już 20 tomów, a w przygotowaniach są następne – m. in. ponowne wydanie *Dialogów św. Grzegorza*.

Wydaje się, że bardziej odpowiednim od *badani* w tej chwili słowem na pracę wokół źródeł monastycznych w Polsce jest *recepca*. Znajdujemy się bowiem na etapie raczej przyswajania spuścizny monastycznej, udostępniania polskiemu czytelnikowi w przekładach, opracowywania, aniżeli gruntownego jej badania. Większość publikacji ma charakter wprowadzający, zapoznający, opisujący. Prace analityczne, badawcze należą do mniejszości. Minimalny jest nasz wkład w pracę nad edycją tekstów oryginalnych.

Być może przekraczamy gdzieś połowę drogi w przyswajaniu źródeł monastycznych. Czytelnik polski nie jest jeszcze zaznajomiony z tekstami koptyjskimi Szenutego z Atripe, żywotami różnych mnichów i ascetów np. autorstwa Hilarego z Arles, Ennodiusza, Geroncjusza, Kallinika, Cyryla ze Scytopolis, Leoncjusza z Neapolis i innych, z *Duchowymi Homiliami* Pseudo-Makarego, bogatą twórczością Nila z Ancyry, *Łąką duchową* Jana Moschosa, *Rozprawami* Marka Eremity, *Stu rozdziałami* Diadocha z Fotyki, *Regułą życia* biskupa Edessy Rabuli, *Rozprawami i Listami* biskupa Mabbuga Filoksena, nauką Izaaka z Niniwy, *Ustawami życia mnichów* Jana Kasjana, *Pochwałą pustelni* bpa Eucheriusza, pismami Eutropiusza, *Zbiorem Przysłów* Talazjusza, *Zbio-*

²⁹ Przebieg sympozjum opisał jego uczestnik ks. S. Longosz: *Duchowość starożytnego monastycyzmu*, VoxP 13-15(1993-1995) z. 24-29, 667-669.

rami sentencji biskupa Karpathos Jana, pismami ascetycznymi Maksyma Wyznawcy, i innymi dziełami środowisk monastycznych wczesnego chrześcijaństwa.

Obok udostępniania tekstów niezbędna jest ich analiza, poszukiwanie związków, rozwoju doktryny. To m. in. nasz skromny warsztat naukowy, ubogo wyposażone biblioteki sprawiają, że unikamy tematów przekrojowych i syntetycznych, gdzie wymaga się dotarcia do licznych źródeł i opracowań. Brakuje rodzimych syntez z zakresu teologii życia monastycznego, duchowości, monografii na miarę prac I. Hausherra, T. Špidlika czy innych³⁰.

W ostatnich dziesięcioleciach zostało dokonane bardzo wiele. Ilość publikacji, jak również wielość poruszanej problematyki – przeglądając bibliografię ostatnich lat – wzrasta. Oby ten kierunek się utrzymywał. Jak powiada Ewagriusz z Pontu, uzasadniając potrzebę kolekcji powiedzeń mnichów, którą znajdujemy w jego piśmie *O praktyce ascetycznej*, i która jest jednym z pierwszych w historii małych zbiorów apoftegmatów: „Trzeba nam pytać o drogę mnichów, którzy nas poprzedzili na niej postępując w sposób prawy, i trzeba wstępować w ich ślady. Wiele bowiem można znaleźć słów, które pięknie powiedzieli, i wiele dobrych czynów, których dokonali”³¹.

POLNISCHE FORSCHUNGEN ÜBER DAS FRÜHCHRISTLICHE MÖNCHTUM

(Zusammenfassung)

Im Artikel werden polnische Forschungen nach dem christlichen Mönchtum behandelt. Der Verfasser bespricht die polnische Literatur im 20. Jahrhundert nach einzelnen Kirchenvätern und im allgemeinen. Die polnische patristische Literatur verfügt über eine ziemlich grosse Liste der Veröffentlichungen. Das Hauptziel der polnischen Autoren ist zuerst dem polnischen Leser einen Zutritt zu frühchristlichen Quellen zu ermöglichen. Den aktuellen Zustand der polnischen Literatur kann man am besten mit dem Wort *Rezeption* bezeichnen. Es fehlt die grossen Monographien über das frühchristliche Mönchtum. Wir sind eigentlich in der Mitte des Weges in der Rezeption der erwähnten antiken Literatur und erst am Anfang der richtigen Forschungen.

³⁰ Trzeba tu złożyć pokłon autorowi najnowszej obszernej monografii na ten temat: A. de Vogüé, *Histoire littéraire du mouvement monastique dans l'antiquité*, t. 1-5, Paris 1991-1998.

³¹ *O praktyce ascetycznej* 91, tłum. E. Kędziorek, ŻM 18, 227.